

Сергій Дячук Черлені олені

Віктору Ферлієвичу

*Висловлюємо щиру подяку родинам Шабан, Шапіро,
Шпак, за підтримкою яких ця книга побачила світ.*

Черлені олені

*Адже немає нічого прихованого, що не відкрилося б,
і немає нічого таємного, що не стане відомим.*

*Завжди терновий вінець
буде кращим, ніж царська корона, завжди
величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний; так з
передвіку було
і так воно буде довіку, поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.*

Леся Українка

Роздивляється картину. Олені біжуть¹ через осепник², над потоком у лісі. На тлі смерек верхи, які хиляться на вітрі, небо в хмарах. Мисливець із засідки робить постріл, смертельно поранений вожак стада з великими рогами закидає голову до неба, падає зігнутими ногами, передніми колінами, на землю.

— Рече³, - каже сумно Іван, зацікавлено й уважно роздивляючись твір наївного гуцульського малярства. Картину зроблено на дощці ДВП, яскраві кольори олійною фарбою на цілу стінку парадної кімнати хати. У куті — розшиті подушки акуратно складені, великі роги на вирізаній підставці і велике радіо, акуратно накрите вишитим рушником. Поруч стоїть схвильований автор — Кричун Дмитро Іванович — та газденя⁴,

1 біжать

2 місце вирубки в лісі

3 ричить

4 господиня

сусідка в робочому одязі і фустці⁵. Кричун навмисно покликав її з колгоспної ферми, аби відкрила хату, і він показав картину Івану, який, роздивившись, посміхається їй тисне народному майстру руку.

— Файно малюєш, Дмитро!

Вони повільно підіймаються в гору на Соколю, їх обганяє трактор. У маленькій кабіні сидять двоє колег-гуцулів, які голосно говорять, сміються. Цвіте трава, а на ній забиті великі голі острови⁶. Кричун — місцева знаменитість, вічно усміхнений, маленького зросту чоловік. Його вважають ди-ваком, мрійником. Уже сивий, він так і не женився. Холостяк живе самий у старовіцькій, побудованій ще його дідом, хаті, вкритій дранкою, яка стоїть на схилі гори. У середині цілий музей, вирізки з газет, різні книги, ідеальний порядок на кухні, посуд, ложки, виделки, цокає годинник, старі фотографії у рамах. Пластмасова кольорова люстра. Він бігає розгублено по хаті, мов дитина, показує свої роботи: портрет опришка Кобилиці, ескіз

⁵ хустка

⁶ дерев'яна жердина, на яку збирають скошене сіно

малюнка на процесійний хрест. Він підробляє, оновлюючи образи і малюючи нові по церквах та капличках, але здебільшого гуцули його кличуть на ремонтах малювати трафарети. Різьблене лужко⁷ старовіцьке розповідає про кожну річ і як надбав її. Іван лише мовчки киває головою. Хатка в два поверхи: на першому стайня для овець, на другий прохід містком галереєю через ганок, бо дім стоїть на схилі. Підлога поскрипує, дерево потемніло від часу, «дійсно давня садиба». Стіл і лави в саду нахиляються, аби в дощову погоду не збиралась вода і дерево не псувалось. Розпивши флешу⁸самогонки, закусуючи медом у щільниках із пасіки газди, Дмитро виніс, завернувши в листок паперу, кругляшок прополюсу і довго натхненно пояснював гостю, як вірно вживати, замочивши на самогонці. Потім Гусачок, як його прозивали гуцули, загравав на двійці⁹, ділячись якимись історіями, легендами, які збирав і записував у зошита.

⁷ ліжко

⁸ пляшка

⁹ духовий музичний інструмент

Іван сидить у затінку старої яблуні за столиком. У яблуневому саду над головою шелестить листя на слабенькому вітерці. Прийшла поштарка і, привітавшись, поклала пресу на стіл. На всю першу шпальту знайоме обличчя — генерал у парадному кітелі з розкосими очима. Гортає сторінки свіжого випуску газети «Радянська Буковина», можна ще відчути запах типографської фарби. Великими жирними чорними літерами назва статті: «Тянь-шанський сокіл».

— Туралієв, — прошепотів він самий до себе через посмішку, більше схожу на вовчий оскал. Вставні золоті зуби блиснули на сонці.

Він дістав папіросу, закурив і почав повільно читати статтю, затягуючись димом і запиваючи терпким грузинським чаєм, більше схожим на чефір. Спогади про табір не давали зосередитись, тому він знову й знову починав з того самого місця, і, нарешті відігнавши останній спогад, який йому заважав уважно читати, відігнавши його, мов хижого птаха — половика від своєї хати сьогодні ранком, почав учитуватись:

— Україна, Білорусія, Угорщина,

Чехословаччина — місця партизанської діяльності і слави відважного сина киргизького народу Омурбека Туралієва. Нині він почесний громадянин міста Овруча та селища Путили нашої області. Серед багатьох урядових нагород на грудях генерала у відставці внутрішньої служби третього рангу сяють орден — «Зірка партизана Чехословаччини» і медаль «30 років Словацького повстання».

Іван уважно читав статтю з газети, склавши ногу на ногу. Вже рік, як він вийшов на пенсію, і йому нарешті дозволили повернутися на Батьківщину. Повільно затягувався сигаретою і вчитувався в опис знайомих подій, свідком і активним учасником яких він був і які вже віддалилися в часі. Але спогади тримали його в полоні, малювали численні проходи в горах. Боївка повстанців іде потоками із Самакови на Ши-роке, надвечір мають уже бути там. Плечі — мов брили, і він обв'язаний кулеметною лентою. Дванадцятилітньому, йому важко встигати за дорослішими і дужчими за нього вояками. Десь попереду йде його старший брат. Він його не бачить і чимдалі відстає, зривається на біг, спотикається, падає, чиясь рука допомагає йому встати, підводиться. Євдушек із Дихтинця, який допоміг йому, мовчки посміхається та, обганяючи малого партизана гуцула, йде далі. По дорозі зі сме-

реки раптово злітає могутній старий половик, розправивши крила, робить коло над похідною групою. Сонце засліплює. Іван зупиняється, прищурившись, прикриває долонею, роздивляється птаха, що летить далі, роблячи могутні, але повільні рухи крилами. Часом удалині виринають обриси каплиці архістратиґа Гавріїла. Там удалині хутір і над горою грозіві хмари, гори парують, його гімнастерка промокла від дощу та поту. Відкриті ділянки дороги між лісом швидко перебігають одна за одною, часом зривається вітер із дощем, що валить із ніг, потім уже містком — один за одним, міст зі смереки вигинається під їхньою вагою, мов ресора: «Як би не втратити рівновагу і не впасти».

Буковина залишила помітну сторінку і в житті Омурбека Туралієва. Він і досі згадує ті незабутні дні. Загін повернувся з далекого рейду. Бойове завдання було успішно виконане. Через кілька днів Туралієв з'явився до начальника обласного управління Народного комісаріату внутрішніх справ:

«Поїдете в Путильський район. Там діють групи оунівських банд. Про обстановку доповідатимете по рації, яку вам видадуть сьогодні». Омурбек Туралієв уважно вислухав настанови. А наступного дня в Сторожинецькому

райкомі партії загін розвідників, до складу якого ввійшли Омурбек Туралієв, Віктор Троцький, Олекса Круцкієнко та ще сім «побратимів», зустрівся з товаришами — майбутніми партійними та радянськими працівниками Путильського району.

Минув іще один день, і шутрованою¹⁰ дорогою цокотіли два полудрабки. Хлопці, долаючи дрімоту, вдивлялися в далекі синьогори і в передвечірні сутінки. Засльотило, і від цього повітря набрякло вологою, промок одяг. Третя доба в дорозі. Скінчилися продукти, а купити ніде. Заходять до хати. Господар мовчки ступає в густе місиво. Зі стайні виводить барана:

«Це вам». Принесли й хліба та іншого провіанту. На четверту добу дісталися Селятина. Штаб загону зібрався на засідання. Юридично оформив створення винищувального батальйону. Поблизу штабу, в будинку, що належав власнику Яльницькому, на третій день відбулися збори громади, на яких побували представники Плоскої і Шепота. Обрали сільвиконком та його голову. А ще через тиждень ради депутатів трудящих стали діяти у Плоскій і Шепоті. Омурбек Туралієв не раз

¹⁰ усипаною щєбінкою

тулився до теплої гриви коня, мчав від бандитських куль через потоки. Переходив із гори на гору, і вже пізнавали його місцеві хлопці, бо чули, що в гори прибув партизанський командир. «Підемо з тобою, брате, годі терпіти наругу! Поповненню ми завжди раді. Але не вистачає на кожного зброї. Здобудемо зброю самі, в бункерах бандитських вона...»

Його боївка повільно рушила через некошені духмяні трави. Уже на самій вершині гори. Тут, у Широкому, вони в без-пеці, тут усі свої. Чорні коні й руда кобила стоять біля латки й дивляться на них. Гірські пасма вдалині, короновані смерека-ми, гори. Ближче до толоки з великими стовбурами і таким самим великим гіллям, мов у янголів крила, хвої, тихо шурхотіли. Чимдалі вони втрачали свій колір, стаючи лише обрисами на тлі диска небосхилу, геть усіяного маленькими зірками, мов діамантами. Кольори змінювались від темно-зеленого до різних кольорів єгоди ¹¹ афени ¹², доки не ставали кольору шкіри благородного мавра, мов на картинці у книзі. Сутінки змінювала ніч. Вони стомлені йшли полем.

¹¹ ягоди

¹² чорниці

Мокра трава під ногами, нічне свіже повітря й діамантами всіяне небо, в траві тисячі світлячків замаячили вогниками. Стан невагомості. Він ніби плыв тим полем, не відчуваючи вже втоми.

— ...Крізь густі чагарники, нічну темінь, пробиралися тієї ночі. Кожну стежину пильно оглядали, бо під будь-якою смерекою могла чекати смерть. Нарешті дійшли. Сторожко мовчав ліс. Лежали на мокрому снігу. Комсомолец Іван Заєць уявляв собі, як за командою «Вогонь!» першим зірветься з місця, добіжить до будинку й перекриє відхід песиголовцям... Думки обірвав спалах червоної ракети. Схопився, добіг до вікна, жбурнув усередину гранату. Вибух на мить оглушив. Став біля дверей, чатує. Тиша. Думає, небезпека минула. Ступив у коридор. Куля влучила йому в самісіньке серце. Скільки зазнали вдач і невдач. У скорботному мовчанні над могилами друзів клялися не покинути гір доти, доки в них чинитимуть чорну справу бандити — українські буржуазні націоналісти.

У бункері розбори. Скривлені від люті обличчя — кричать один на одного. Він не чує слів, гул у вухах, у нього горечка¹³, все розпливається і

13 гарячка

за мить знову збирається докупи, мов у сні. Слабий вогонь у гільзі ледь жевріє, і він чує лише, як Фокій, одягаючи ППШ, говорить до Онуфрія, його старшого брата:

«Я самий усе зроблю».

Морозяного вечора зібрались на свої збори комсомольці, і визрів у них план знищення банди Сливи. Про нього доповіли Омурбеку Туралієву. Здійснити доручили групі комсомольця Григорія Зізевського... Григорій тихо відхилив сінешні двері й зайшов до хати. Молодиця пряла куделю. Діти гралися на печі, але, помітивши сторонню людину, припинили.

«Добридень. Дай вам Боже здоров'я! Сідайте!» — і молодиця забігалася по хаті, принесла стілець.

— Що вас привело на хутір у таку негоду?

— Мені поговорити б із вами на самоті.

— То прошу.

Сохле сіно ще з осені переповнило горище стайні. Те- пер воно пахло чебрецем і материнкою.

Крізь щілину даху за- крадалося біле як молоко світло щербатого місяця. Довкола шум у смерековому лісі. Скрипнули в стайні двері, тихі кроки наближалися до драбини.

— Товаришу начальнику, візьміть кошика, — голос жінки схвильований.

— За дітей боюся, можуть спалити їх уночі...

— Не хвилюйся, Маріє. Ми скоро зведемо з ними рахунок. Лише добре пильнуй. З'явиться хтось чужий на хуторі — одразу мені про це.

Він потрапив у засідку на кордоні, відстрілюється до останнього. Маттюча і погрози, гавкіт собак, заюшене кров'ю лице. Він намагається згадати, хто говорив із ним тоді біля неньчиної хати. Розмита пляма, мати і сестра несуть на спині великі оберемки хворосту з лісу. Ні-ні, під великою смерекою хтось стоїть. Він тоді говорив із кимось, це вже точно. Воно все питало: «Здоров був. Де Онufrій? Коли, коли переходити ма- ете?» І біля них стояв іще хтось. І червоні олені, що допомогли дійти, а може, й дійсно нікого не було тоді біля хати і цей спо- гад — вияв уяви, гарячки. Може, не було ніякої зради і його тоді випадково злапали на кордоні? На мить відволікшись, він далі читав

газету...

Він уже звик до скрипу дверей у стайні, до собачого гавкоту. А цього разу двері не скрипіли. І Григорій насторожився: вийняв з кобури револьвер, приготував лимонку. Знайомий голос доповідав напівшепотом: «У бурдеї під комишем Слива. Хутко дай знати моїм хлопцям. Скажи, щоб до четвертої ранку були тут у бойовій готовності».

Лейтенант Григорій Зізевський тієї ночі не спав. Зійшов із горища стайні. Оглядав ґрунь, очей не зводив з бурдею. Не спала і Марія, не спали і ястрибки. Перед світанком крізь сиві сутінки пробилися постаті. Григорій упізнав: свої. Біля перелазу зустрілися. Познайомив з планом операції. І краєм лісу всі наближалися до бурдею. А коли зайняли позиції, Григорій скомандував: «Вогонь по хаті!» І вибухи сколихнули повітря, а небо спалахнуло вогнем. І ще коротка автоматна черга. Постріли з гвинтівок. Мов скажений пес, вискочив Слива. Намагався відстрілятися з автомата. Але куля наздогнала його за кілька метрів від палаючої будівлі...

— Бандит знешкоджений. Рішення комсомольських зборів виконано, — повідомив Григорій командирі районного штабу

вимищувальних батальйонів Омурбеку Туралієву.

«У вересні цього року Путила святкуватиме тридця-тиріччя визволення від німецько-фашистських загарбників. У святковій колоні ветеранів краю йтиме і Омурбек Туралієв. Він приїжджає на могилу друзів раз на п'ять років із далекої Киргізії».

М. Ревуцький.

Дочитавши, Іван повільно встав, потис Гусачку руку зі словами:

— Добре, Дмитро. Дековать за гостену і прополюс. Піду вже.

Пішов до хати. Дорогою додому він усе прокручував у голові прочитане, і спогади неслись один за одним, мов швидкий потяг. Прийшовши додому, він довго сидів на веранді, вдивляючись у сад. У сусідів голосно грала музика, доносився голосний сміх. Спогади заворушилися в голові. Черлені олені бігли потоком. Йому малому снився цей однаковий сон (перед тим як у край мали прийти совети¹⁴ і почалась війна): і знову він спускається із Самакови в Стебні в гарячці, і все дуже чітко, але поруч біжуть червоні олені, а в небі

¹⁴ радянська влада

велика біла птаха. У нього гарячка. А потім стара сидить під образами. Лице все в зморшках. Він розповідає їй свій сон. Вигляд у старої гуцулки наляканий, але вона нічого не каже, мовчки слухає. До неї його привела мама, аби він розповів їй про свої нічниці. Наостанок вона тихо прошепотіла йому через легку посмішку: «Не бійсе, Іванчику, меш все самий уведіти, ек воно буде».

Іван ніби впізнав жінку з тієї пропагандистської статті у газеті.

* * *

Біля клубу було мало людей. Діти крутилися біля вікна, підготувавши місце для безкоштовного перегляду, поклавши дошки на пригорку. Поруч висіла саморобна афіша з акуратно виведеною назвою фільму, який ішов тепер у прокаті: «Свій серед чужих, чужий серед своїх». Із гучномовця на стовпі лунала якась весела музика. Іван, докуривши, зайшов усередину. У кишені був дріб'язок, він поклав двадцять п'ять копійок орлом доверху, тобто гербом СРСР, у віконце касира і зайшов до порожньої зали. Відкрив шторку на вікні, як його попросили хлопчища-гуцули, на вході. Світло від проектора освітило пилюку в затемненій залі. Іван дістав із пачки папіросу «Біломорканал»,

яку покручував пальцями, й уважно дивився на екран, що заблимав за мить. Під гучну красиву музику пішли вступні титри. У фільмі головний герой-чекіст втратив пам'ять, не міг пригадати епізод, від якого залежало його життя. Історія, мов із нього написана.

Тепер Іван поринув у власні спогади. Усе довкола, мов вибілена снігами. В горах Самакова. Він відчув зараз, як йому болить лице від лютого морозу, в голові паморочиться. Жар від високої температури. З ним розмовляє якась розмита пляма, але місце вже інше й немає вітру. Це вже в долині. Десь поруч — мамина хата. Він це відчуває. Він напружується, аби навести різкість, намагається пригадати, з ким він говорив тоді, вже в долині біля маминої хати... Починає боліти голова. Спогади плутаються. Втомлений мозок переключається на інший, дитячий...

Літо. Дівчата збирають афени. Він сидить, а поруч кра- сива дівчина збирає і собі, і йому в путь. Час від часу, обер- таючись на нього і посміхаючись. Часом через смереки проби- вається літнє сонце, від чого її обличчя стає ще вродливішим.

— Файна, — шепче сам до себе Іван.

Відкриває очі. Екран уже темний. Встає й виходить із зали. Бабка-касир здивовано визирає з віконця. Маленького зросту кіномеханік із образливим прізвиськом Піпіцький свариться з дітьми-гуцулами. Під час сеансу він раз по раз вибігав із кабінки механіка й ганяв малих довкола клубу. Зрештою вони, одного разу вечером перестрівши його в містечку, зберуться у зграю й помстяться йому: менші міцно триматимуть механіка, а більший битиме його, затиснувши в кулаці обцень-ки. Тоді йому виб'ють зуби, й Михайло змінить професію. Піде робити в міліцію.

Надворі спеку дня змінює прохолодне карпатське вес-няне надвечір'я. Довкола смт Путила шумить ліс. Він зупиня-ється на мосту через річку Путилку, вдивляється у камінці на дні, вода прозора, чиста, часом можна побачити маленьких нересниць, що повільно пливають у течії. Якийсь рибалка зака-тав штани, ловить рибу. Іван обпершись об ручки містка дістав паперосу і закурив.

Уночі постукали в двері. Гавкала його вівчарка на дво-рі. Він накинув піджак на майку. Біля дверей стояли переляка-ні жінки-робітниці нічної зміни хлібокомбінату. Вони дивились

широко відкритими очима на Івана не кліпаючи.

— Що сі стало?

— Полонка, полонка! — перелякано повторювали вони у відповідь.

— Що, знову? — запитав роздратовано. Жінки мовчали й перелякано лишень кивали головою у відповідь.

— Ясно, — відповів, усе так само роздратовано Іван, заходячи назад із веранди в хату, аби вдягнутись.

Іван сидів мовчки, витираючи об якусь ганчірку руки всі в мазуті. Обтерши руки, він дістав із пачки папіросу, почав шукати по кишенях сірники. До нього підійшла дівчина з комсомольським значком на лацкані (видно, з приїжджих) і натхненно запросила його на відкриття пам'ятника винищувальним батальйонам у його рідному селі Стебнях, на місці де колись занигув його брат Петро. Іван, розгубившись від такого запрошення, перестав шукати сірники. Забувши, що в зубах непідпалена папіроса, він від здивування обернувся. Закашлявся, поклав папіросу назад до пачки. Дівчина

розгублено тупцювала на місці, бачачи розгубленість Івана.

— Ви прийдете, Іване? Вибачте, забула, як вас по бать-кові звати? — перепросила й перепитала дівчина. Іван мовчав, але за мить він нервово махнув головою і ніби видавив із себе через силу:

— Єремійович. Йо. Ддековать. Прийду.

Дівчина, нервово всміхнувшись, повільно пішла до будівлі контори хлібокомбінату. Лише раз обернувшись на вході, задумано подивившись на Івана, який, прикуривши папіросу, повільно затагуючись димом, дивився ніби не на неї, а крізь неї. Від чого в дівчини пішов мороз шкірою, вона зиркнула на цього дивного чоловіка й зайшла досередини.

* * *

У куті кімнати на розсипаній гречці на колінах стоїть по-караний старший син Івана старшокласник Сергій. Його знову викликали до школи через нього. Він свариться із жінкою через сина. Кричить. Надворі гавкає кутюга¹⁵.

¹⁵ пес, собака